

Naglis Kardelis

TIKĖTINAS MITAS APIE NIEKĮ IR ESMA

Arvydas Šliogeris,
Niekis ir Esmas, 2 tomai,
Vilnius: Apostrofa, 2005.

Naujausią Arvydo Šliogerio dvitomį *Niekis ir Esmas* galima drąsiai pavadinti lietuvių filosofijos *opus saeculare*, šimtmečio veikalu, užsklendžiančiu dvidešimtąjį amžių. Tai monumentalioji knyga, kuriai parašyti iš tiesų prireikė ne tų keleto metų, per kuriuos ji išvydo dienos šviesą, o keleto dešimtmečių apmąstymų ir akimirkas tetruncančių praregėjimų, kuriuos suteikia tik egzistencinė patirtis, žaliais Esmo žaibais – kaip Čiurlionio paveiksle – perskrodžianti kalbos vandenį. Šioje knygoje atsispindi visas filosofo minties kelias, paženklinas tokių svarbių darbų, kaip *Daiktas ir menas, Būtis ir pasaulis, Transcendencijos tyla, Alfa ir omega*, bet kartu *Niekis ir Esmas* yra kažin kas visiškai nauja ir paties Arvydo Šliogerio mąstyme, ir visoje lietuvių filosofijoje. Tai veikalas, kuriame filosofinė Šliogerio sistema įgyja iš tiesų brandų ir išbaigtą pavidalą, nors tai, be abejo, nereiškia, kad šis pavidalas bus įtvirtintas kaip filosofo minties kelio pabaigą žyminti riba.

Niekis ir Esmas suteikia brandžią formą viskam, apie ką profesorius jau anksčiau yra rašęs ir kalbėjęs, tačiau tai, ką išvystame šiame veikalė, tuo pat metu tiek skiriasi nuo visų ankstesniųjų šio filosofo minties formų, kad jį galima laikyti tikrąsios, būsimosios Šliogerio filosofijos pradžia.

Knygoje *Niekis ir Esmas* Arvydas Šliogeris kelia problemą, kuri atsirado kartu su Vakarų metafizika, bet taip ir netapo iki galo filosofškai išplėtotą. Jau poetinėse Parmenido ištarse Niekio, nebūties, negatyvumo problema iškilo drauge su bandymu pamąstyti ir nusakyti Būtį. Niekio ir negatyvumo problematika, buvusi itin svarbi graikų filosofams ir krikščionių mąstytojams, Naujųjų laikų filosofijoje buvo nustumta į antrąjį planą. Nauju pavidalu ji vėl iškilo tik Heideggerio ir kitų egzistencinių mąstytojų tekstuose. 1943 m., niūriu Antrojo pasaulinio karo laikmečiu Sartre'as išleido solidžios apimties, filosofškai gilų, bet juodai pesimistinį veikalą *Būtis ir Niekis* (*L'être et le néant*), kurį paantraščiėje įvardijo kaip fenomenologinės ontologijos bandymą.

Skirtingai nei Sartre'o kūrinys, Arvydo Šliogerio knyga, nors ir labai panašaus pavidalo, yra gerokai optimistiškesnė. Kaip priešnuodį absoliučiam egzistenciniam negatyvumui, peraugančiam į filosofinį nihilizmą, Šliogeris pateikia filotopijos alternatyvą, kurią buvo punktyriškai nužymėjęs jau aforistiškuose *Būties ir pasaulio* fragmentuose. Anot filosofo, egzistencinį žmogaus negatyvumą, kurio viena iš formų esąs šiuolaikinę visuomenę užvaldęs nesaijingas vartojimas, galinti įveikti arba nors prislopinti pagarba Tėviškei, kaip Esmo fenomenų laukui, susisaistymas su tiesiogine jusline aplinka, kurią apibrėžia uždara, ribota, todėl sava ir jauki pažįstamų žmonių ir daiktų erdvė.

Tai, kas tradicinėje metafizikoje įvardijama kaip Būtis, Šliogeris laiko Niekio stichija. Kadangi Būtis, kaip teigia filosofas, esanti Niekis, ją būtinai griežtai skirti nuo Esmo, kuris vienintelis žmogaus atžvilgiu yra tikroji transcendencija. Būtent čia, kaip galime spręsti iš autoriaus svarstymų, ir išsiskiriantys kalbos ir filosofijos keliai: nors šiaip kalboje žodžiai „būtis“ ir „esmas“ yra paprasčiausi sinonimai, kilę iš supletyvinių (turinčių skirtingas šaknis) veiksmažodžio „būti“ formų (plg. *bū-ti*, *bu-vo*, *bū-davo*, bet *es-u*, *es-mi* (= *es-u*), *ės-ti* (= yra)), filosofinėje Arvydo Šliogerio kalboje Būtis ir Esmas virsta priešybėmis, priešingais tikrovės poliais. Esmas laikomas tikrąja transcendencija, o Būtis (Niekis) – pseudotranscendencija. Esmas siejamas su grynuoju juslumu, o Būtis – su grynuoju antjuslumu, kuris visų pirma esąs kalbos stichija. Struktūroje, kurią dėl jos formos panašumo autorius vadina ontotopinės klepsidros (vandens laikrodžio) vardu, Esmo ir Būties (Niekio) polių skiria uždara filosofinė erdvė, įvardijama Platono olos vardu. Būtent šią filotopinę erdvę, kurioje pasiekiami pusiausvyra tarp grynojo juslumo (Esmo transcendencijos) ir grynojo antjuslumo (Būties, arba Niekio, pseudotranscendencijos), filosofas ir laiko tikrąją žmogaus Tėviške, Kosmopoliu, vieta, kurioje žmogui iš tiesų verta ir jauku gyventi. Šią tarp Esmo ir Niekio polių besidriekiančią filotopinę erdvę filosofas yra ne kartą lyginęs su Čiurlionio paveiksle „Karalių pasaka“ regimu švytinčiu jaukios kaimo sodybų erdvės, laikomos karalių delnuose, pusrutuliu. Arvydas Šliogeris, panašiai kaip Platonas, ieško to, kas būtų tikra ir nelygstamai vertinga, bet, skirtingai nei didysis

graikų mąstytojas, ragina ne veržtis į antjuslinės idealybės sritis, o siekti jslumo ir antjuslumo pusiausvyros (pirmenybę vis dėlto suteikiant jslumui) bei likti kasdienės patirties lauke, pažįstamų žmonių ir daiktų artumoje. Kitaip tariant, Šliogeris, kurio filosofinę nuostatą galima apibūdinti kaip *platoniską antiplatonizmą*, mus ragina ne veržtis iš Platono olos, o likti joje ir suvokti tikrąjį šios jaukiai uždaros erdvės grožį ir vertę.

Be ontotopinės klepsidros, Arvydo Šliogerio knygoje aptinkame ir kitų vaizdžių analogijų, kuriomis autorius bando perteikti savo egzistencijos mąstymo patirtį. Viena tokių analogijų – tai „esu?“ banga, sudaryta iš dviejų pusbangių – esmiškojo ir niekingojo šlaitų, kuriuos jungiantis ir tuo pat metu atskiriantis slankiojantis alfa taškas apibūdina Niekio ir Esmo santykį „esu?“ bangoje. Skirtingos alfa taško padėtys „esu?“ bangoje apibrėžia tai, ką Šliogeris įvardija kaip tris metafizinius sindromus, išreiškiančius žmogaus siekį susidoroti su Niekio ir Tikrovės stoka: Nirvanos sindromą, Kaligulos sindromą ir Itakės sindromą (būtent pastarasis apibūdina padėtį, kai alfa taškas yra „esu?“ bangos viršūnėje, t. y. kuomet esmiškasis ir niekingasis bangos šlaitai yra vienodo dydžio). Nirvanos sindromas susijęs su minimaliu naikinimu ir troškimu pačiam atsikratyti savo individualybės, pavirstant niekuo, o Kaligulos sindromas – su maksimaliu naikinimu ir siekiu įtvirtinti savo individualybę vis naujai užvaldomų (ir šitaip sunaikinamų) jslumo masyvų kaina. Su skirtingomis alfa taško padėtimis „esu?“ bangoje siejami ir trys mitai, apibūdinantys žmogaus vartojamos kalbos tipą: laukinis mitas („esu?“ bangoje dominuoja esmiškasis šlaitas), loginis mitas (pasiekama esmiškojo ir niekingojo šlaitų pusiausvyra) ir technologinis, arba skaitmeninis, mitas (dominuoja niekingasis šlaitas). Trys metafiziniai sindromai yra labiau susiję su praktinio veikimo sfera, o trys mitai – su žmogaus sąmone ir kalbos tipu, kitaip sakant, su tuo, ką galėtume įvardyti kaip stipriau ar silpniau išreikštą teorinį santykį su pasauliu. Kaip matome, daugelis Šliogerio vartojamų analogijų įgyja trinarių struktūrų, atliekančių tam tikrą dialektinę funkciją, pavidalą. Veikale yra ir nemažai brėžinių bei diagramų, kurių vis dėlto nereikėtų laikyti metafizinėmis schemomis, nes tai veikia analogijos, vaizdžiai perteikiančios kitais būdais sunkiai nusakomą egzistencijos mąstymo patirtį.

Niekis ir Esmas yra gerokai sistemiškesnis ir vientisesnis kūrinys už ankstesniašias autoriaus knygas, nes šio filosofo stiprybė – tai trumpose, tiksliose ištarse sukoncentruota minties energija, o ne ilgos, diskursyviai išplėtotos filosofinio teksto atkarpos. Šiuo požiūriu Arvydas Šliogeris yra tartum lietuvių filosofijos Herakleitas. Vis dėlto, palyginti su ankstesniais jo veikalais, *Niekis ir Esmas*, greta aforistiškų išvalgų jėgos, kurios Šliogeris niekuomet nepraranda, įgyja daug ryškesnę diskursyviają dimensiją. Šioje knygoje paskiros išvalgos jau neegzistuoja kiekviena sau, negyvena savo žavaus, tačiau lokalaus filosofinio gyvenimo, o yra sutelkiamos vieningesnei, kryptingesnei, labiau

konsoliduotai sisteminio tikrovės aiškinimo pastangai. Paskiros mintys *Niekyje ir Esmė* tvirtai suaudžiamos į vieningo filosofinio teksto audinį, koks, pavyzdžiui, yra būdingas ilgiesiems Platono dialogams. Anksčiau Šliogeris, nepaisant jo tekstų ilgio, rašė labiau kaip Herakleitas, o dabar jis jau rašo tuo pat metu ir kaip Herakleitas, ir kaip Platonas, nors iki šiol filosofuoja veikiau kaip Herakleitas.

Niekis ir Esmas gimė iš egzistencinės autoriaus patirties. Tyrinėtojai čia suras daugybę tiesioginių ir netiesioginių įtakų, bet pāčios savaime jos nieko nepaiškina ir nieko nereiškia. Šliogerio knygoje visos šios įtakos suldydomos į naują minties kokybę. Egzistencinės patirties branduolys *Niekį ir Esmą* išaugina iš savęs tarsi iš mažyčio, beveik nematomo juodai balto grūdo, kuriame Tikrovė jau iš anksto suskilusi į Niekį (juodąją grūdo dalį) ir Esmą (baltąją grūdo dalį), į galingą filosofinį organizmą, kuris visās filosofines įtakas pranoksta taip, kaip bet kuris organizmas pranoksta paskirus savo organus, kuriuos jis integruoja. Nors Šliogerio knygoje itin ryškios Herakleito, Platono, Heideggerio ir kai kurių šiuolaikinių prancūzų mąstytojų, ypač Baudrillard'o, įtakos, autorius jas dialektiškai įveikia ir pajungia savajam filosofiniam užmojui. Tikroji dvasinė giminystė Arvydą Šliogerį sieja galbūt tik su Herakleitu, tuo tarpu Platono, Heideggerio ir prancūzų poststruktūralistų įžvalgos bei koncepcijos autoriaus pasitelkiamos tik iš pagarbos tradicijai ir kaip visiems reikšmingų bei nesunkiai atpažįstamų filosofinių nuorodų bei analogijų laukas.

Kaip suvokiame iš paties knygos teksto, Šliogerio santykis su jo dėstoma tikrovės sąrangos vizija primena Platono santykį su jo dialoge *Timajus* pasakojamu tikėtinu mitu (*eikōs muthos*), nors *Niekio ir Esmo* autorius radikalčiai, inversiškai apverčia platoniškąją būties sampratą. Didelę įtaką Šliogeriui yra padaręs ir Heideggeris – ne tik savo tekstų turiniu, bet ir jų forma, nes kai kurie *Niekio ir Esmo* pasazai savo pranašišku tonu primena haidegeriškąją filosofavimo būdą. Vis dėlto Šliogerio santykis su kalba apskritai ir su savąja filosofine kalba gerokai skiriasi nuo haidegeriškojo. Šliogeris neidealizuoja kalbos ir nepervertina filosofinių jos galių. Nors kelyje Esmo link kalba galinti būti ne tik kliūtis, bet ir tiltas, vis dėlto šiame kelyje ji dažniau atsiskleidžianti būtent kaip kliūtis, o ne kaip tiltas. Taigi kalba esanti veikiau būties kalėjimas, o ne jos namai. Įdomu ir tai, jog daugelis filosofinių Arvydo Šliogerio terminų ateina iš prancūzų poststruktūralistų tekstų, bet *Niekyje ir Esmė* jie įgyja kiek kitokią, kartais net visiškai skirtingą prasmę. Jeigu kas nors, nesusipažinęs su Šliogerio mąstymu, nieko nežinodamas apie šio filosofo santykį su klasikine, ypač graikiškąja, filosofijos tradicija, greitai užmestų akį į keletą atsitiktinai parinktų šio veikalo puslapių, jis galbūt pasakytų, kad *Niekis ir Esmas* yra kurio nors prancūzų autoriaus poststruktūralisto kūrinys. Tačiau tai, be abejo, būtų visiškai klaidingas įspūdis. *Niekio ir Esmo* postmodernumas – pabrėžiu, *tariamus* postmodernumas – yra vien išoriškas, tai regimybė, po ironijos skraiste slepianti tikrąją autoriaus panieką postmodernizmo kvazifilosofijai, arba,

dar tiksliau tariant, antifilosofijai. Didžiausias skirtumas tarp Arvydo Šliogerio ir prancūzų postmodernistų atsiskleidžia jo požiūryje į kalbą. Postmodernistams visa kalbiškai artikuliuota tikrovė tėra grynai kalbinė tikrovė, pačios kalbos tikrovė. Tai nepermatoma terpė be jokių trūkių ir siūlių, pro kurias galėtų įspjsti nekalbinės tikrovės šviesa, žalių Esmo žaibų šviesa. Visa, kas šioje kalbos terpėje iškyla kaip konkrečios esybės ir apibrėžtos formos, postmodernistų įsitikinimu, gimsta iš diferenciniais skirtumais artikuliuotų pačios kalbinės terpės įtampų. Tai, ką laikome tikrove, esą atsiranda dėl kalbos įtakos, kyla iš diferencinių skirtumų žaismo kalbos terpėje, anapus kurios nėra jokios kitos, gilesnės, nekalbinės tikrovės. Tuo tarpu Arvydas Šliogeris teigia, kad nors didžioji mūsų patirties ir ypač mūsų mąstymo dalis iš tiesų yra kalbinė, vis dėlto kalba toli gražu neišsemia visos patirties. Anot filosofo, tikrąjį pasaulio šventumą ir pasaulio paslaptį leidžia patirti tik nepaprastai trumpi juslinės transcendencijos proveržiai, vieną kitą kartą gyvenime perskrodžiantys kalbos terpę ir paliekantys joje tai, ko anksčiau joje nebuvo. Būtent dėl šių nepaprastai retų ir trumpų transcendencijos proveržių į žmogaus pasaulį, kurio ribos, deja, paprastai sutampa su žmogaus kalbos ribomis, mirtingajam ir verta gyventi. Esmo žaibai trenkia dėl įtampų, susidarančių tarp nekalbinės Tikrovės ir kalbos, o ne dėl įtampų, kurios – kaip pasakytų postmodernistai – susidaro pačioje kalbos terpėje, nes yra generuojamos pačioje kalboje egzistuojančių diferencinių skirtumų žaismo.

Niekyje ir Esmė Arvydas Šliogeris pasakoja tikėtiną mitą apie tikrovės sąrangą, kurią įmanoma išvelgti remiantis kasdiene egzistencine patirtimi. Aki-vaizdu, jog tai tik mitas, bet labai gražus, kilnus ir – o tai svarbiausia – *labai tikėtinas* mitas. Kalbėdami apie bet kokią mitą turime atminti, kad graikiškas žodis *muthos*, be kitų dalykų, gali reikšti ir *pasakojimą*, todėl kai postmodernistai mums pasakoja Didįjį Pasakojimą apie Didžiojo Pasakojimo negalimumą, jie – atkreipkime dėmesį – pasakoja Didįjį Mitą apie Didžiojo Mito negalimumą. Kaip ir bet kuris kitas mitas, tai tik vienas mitas iš daugelio. Jis tikrai nėra nei klaidingesnis, nei teisingesnis už visus kitus mitus. Tačiau, deja, tai visiškai neįdomus ir filosofiskai lėkštas mitas. Tikėtinas filosofinis mitas, Arvydo Šliogerio papasakotas *Niekyje ir Esmė*, man tikrai atrodo žymiai gražesnis, kilnesnis, gilesnis ir netgi paprasčiausiai filosofiniu požiūriu įdomesnis.

Galbūt praeis ne vienas dešimtmetis, kol mes suvoksime – jei iš viso suvoksime – tai, ką mums norėjo pasakyti šio įstabaus veikalo autorius, kol užčiuopsime šio minties kūrinio branduolį, nusileisime į jo išvalgų gelmę. Galbūt praeis nemažai laiko, kol bus suvokta tikroji šios monumentalios knygos reikšmė lietuvių filosofijai ir lietuvių kultūrai.

Bet jau dabar *Niekis ir Esmas* man atrodo kaip gyvos minties raukšlė ant postmodernistų išlyginto filosofijos audeklo...